

TRAGEDIJA CRNE GORE KROZ PRIMJER JEDNOG UMJETNIKA

Piše: Nenad Stevović

Nasilna aneksija Kraljevine Crne Gore od strane Kraljevine Srbije u predvečerje stvaranja nove državne zajednice Kraljevine SHS/ Jugoslavije predstavlja početak jednog od najtežih perioda u crnogorskoj istoriji. Pored svih poznatih metoda djelovanja okupatora u cilju denacionalizacije, asimilacije i devastacije države i naroda prema kojima djeluje, zvanični Beograd je u slučaju Crne Gore poseban akcenat dao na brisanju svih osobenih identitetskih karakterisika crnogorskog naroda.

Sve je bilo podrijeđeno tome da se ubije istorijska, nacionalna i državotvorna svijest i memorija crnogorskog naroda. Evo nekoliko eklatantnih primjera. Mitsko crkveno zvono Ivana Crnojevića skinuto je sa Cetinjskog manastira i kako je pisao dr Radoslav Rotković: „To staro zvono smetalo je brisačima crnogorske istorije, pa su ga pod izgovorom da je napuklo, poslali u Vojvodinu da se pretopi, i od njega su mesingane kvake na kapijama vojvođanske gospode”. A to zvono se nekoliko vjekova oglašavalo u svim važnim, tužnim i svečanim trenutcima crnogorske istorije. Takođe, 1918. pošeckli su i čuveni stari brijest ispred Njegoševe Biljarde, tu od naroda poštovanu sudnicu pod otvorenim nebom u središtu crnogorske prijestonice. Pošeckeno je u inat tradiciji i pozitivnom odnosu naroda prema stablu koje je bilo vitalan simbol nacionalnog identiteta Crnogoraca i pod kojim se sastajao i sudio Senat, a knjaz Nikola srijetao sa narodom, svojim podanicima i strancima da bi razmatrao važna javna pitanja, ali i individualne molbe i žalbe. Zatim, rušenje Njegoševe stare kapele na Lovćenu i izgradnja nove kapele sa pečatom kralja Aleksandra Karađotđevića, zabrana nošenja crnogorske kape sa tradicionalnim obilježjima i namećanje na njima simbola sa 4 ocila, sa četiri ćirilčna slova s na glavi kao simbolični dokaz potpune dominacije nove ideologije nad crnogorskom nacionalnom svijesti. Ponižavajući odnos prema crnogorskoj ratnoj zastavi, alaj barjaku. Ukidanje Crnogorske crkve i tortura prema svještenicima koji nijesu prihvatili srpsku crkvu kao novi vjerski

autoritet. Pritisak i zahtjev novih učitelja da đaci u školama u Crnoj Gori moraju govoriti ekavicu... Sve nabrojano samo su neki od primjera smišljene, jasno koncipirane metode udara na kolektivno pamćenje crnogorskog naroda o sopstvenim, vjekovima stvaranim, osobenim identitetskim karakteristikama. Posljedice takvog ponašanja osećaju i današnje generacije građana Crne Gore i one se ispoljavaju kroz zaborav, nejasnoće pojedinih procesa i događaja iz tog perioda i kroz „crne rupe” u kolektivnom sećanju.

Život, djelo i sudbina velikog crnogorskog umjetnika, patriote i politički angažovanog emigranta, vajara Janka Brajovića predstavlja drastičan primjer udara na kulturu sećanja crnogorskog naroda direktno prouzrokovanim stanjem u Crnoj Gori između dva svjetska rata. Janko Brajović je bio prvi međunarodno priznati vajar iz Crne Gore i veliki prijatelj hrvatskog političara Stjepana Radića.

Godine 1916. počela je tridesetogodišnja tragedija države Crne Gore i crnogorskog naroda, koja je prouzrokovala teške posljedice u državotvornom, nacionalno-identitetskom, ekonomskom, demografskom i kulturološkom smislu. Kapitulacija crnogorske vojske, austrijska okupacija, egzil kraljevske familije i vlade u Francuskoj, narod u internaciji po logorima monarhije, vojska u egzilu u Italiji, glad u zemlji, tortura, javne egzikucije rodoljuba i umiranje, izdaja saveznika, srpska okupacija, tzv Podgorička skupština, krah Božićne pobune, nasilno ukidanje Crnogorske crkve... Sve je to ostavilo duboke ožiljke u kolektivnom sećanju Crnogoraca i svih onih koji Crnu Goru osećaju kao jedinu svoju domovinu. Mnogi njeni građani, ne prihvatajući takvo stanje, napuštali su Crnu Goru, noseći je i dalje u srcu i mislima, sa vječno tinjajućom željom da će se jednoga dana vratiti u svoju slobodnu domovinu.

Smrt kralja, raspuštanje vojske u Gaeti i crnogorske vlade u egzilu, kao i težak život u emigraciji, stalne seobe, čežnja za familijom i rodnom grudom, su razlozi što se većina od njih, vratila nazad u zemlju nevoljno prihvatajući postojeće stanje, tražeći amnestiju uz davanje lojalnosti novom režimu. Međutim, bilo je onih koji nijesu željeli da se vrate u Crnu Goru dok ona ne bude slobodna i suverena država dostojna svog viševjekovnog trajanja. Oni su nastavili da se bore, žive i umiru u tuđini, zaboravljeni, daleko od Crne Gore. Ti slikoviti romaneskni likovi, čuvari nade u vaskrsnuće Crne Gore, sami sebe su osudili na doživotnu emigraciju. Nastavili su tu nadu da gaje i onda kada su postali svjesni da je

povratak crnogorske nezavisnosti, u tadašnjem trenutku, bila nemoguća misija. Svjesni su bili i svoje uloge, znajući da je najgore stanje jednog naroda da izgubi vjeru u borbu da sutra može i mora biti bolje.

Jedan od njih je bio i Janko Brajović, politički emigrant, patriota i prvi crnogorski vajar svjetske reputacije. Rođen je 1889. godine u Bjelopavlićima. Nekoliko godina nakon njegovog rođenja porodica Brajović preselila se na Rijeku Crnojevića, nadomak Cetinja. Kuća Brajovića bila je u neposredoj blizini zimovnika kralja Nikole zvanog Ljeskovac u kojem se, nekoliko mjeseci prije Jankovog rođenja, rodio Aleksandar Karađorđević unuk Knjaza Nikole i sin njegove najstarije kćeri Zorke. Jankova sklonost prema umjetnosti nije ostala nezapažena, pa ga je kralj Nikola poslao na školovanje prvo u Italiju a zatim u Francusku i Austriju, đe je na Akademiji umjetnosti u Beču završio vajarstvo. Kada je Crna Gora ušla u rat Janko Brajović se odazvao zovu otadžbine. U Prvom balkanskom ratu jedva je preživio nakon teškog ranjavanja tokom borbi na Bardanjoltu na Skadarskom frontu. Oporavio se poslije nekoliko operacija i šestomjesečnog bolničkog liječenja. Tokom Prvog svjetskog rata bio je najprije u štabu princa Petra, a kasnije u štabu kralja Nikole, sa kojim je, nakon vojnog poraza crnogorske vojske od Austrougarske, otišao preko Albanije i Italije u Francusku, u egzil. Nakon boravka u Francuskoj i nekoliko evropskih zemalja, Janko Brajović je odlučio da otputuje za Ameriku, smatrajući da je tamo moguće naći rješenje za komplikovanu političku situaciju u kojoj se nalazila Kraljevina Crna Gora nakon vojne kapitulacije i okupacije zemlje tokom i reokupacije nakon završetka Prvog svjetskog rata.

U Americi je ostao tri godine i tamo se povezao i sarađivao sa crnogorskom patriotskom emigracijom. Bio je veoma aktivan po tom pitanju tako da su Crnogorci u SAD tražili od njega da bude njihov izaslanik na Mirovnoj konferenciji u Parizu i da zastupa stav da nezavisna Crna Gora ne treba da postane dio Jugoslavije. Pri kraju svog prvog boravka u Americi objavio je u Detroitu propagandno političku brošuru „Glas Crne Gore”, koja je imala karakter programskog okvira djelovanja crnogorske emigracije lojalne dvoru i vladi u egzilu. Nakon neuspjele Božićne pobune crnogorskog naroda protiv okupacionog stanja u

Crnoj Gori, Janko Brajović se vratio iz Amerike u Evropu, djelujući na relaciji Francuska – Italija – Velika Britanija.

Odnos italijanskih vlasti prema crnogorskoj emigraciji, nakon Podgoričke skupštine i Božićne pobune, se počeo mijenjati. Osetio je to u tom periodu i Janko Brajović koji je više puta hapšen u Italiji zbog svog političkog djelovanja i intriga koje su o njegovom radu širili srpski agenti. Brajović u jednom intervjuu 1930. godine kaže: „1919. godine počela je prva revolucija protiv Srbijanaca koji su okupirali Crnu Goru. Okrutne metode su preduzimate i oko tri hiljade Crnogoraca je moralo pobjeći u Italiju. Ali, na nesreću, premijer Niti i grof Sforza, tadašnji ministar vanjskih poslova, prodali su Crnu Goru Srbiji. Ja sam bio prvi koga su žrtvovali. Bio sam izručen zlom neprijatelju, i bačen u tamnicu u Beogradu, glavnom gradu Jugoslavije, đe sam proveo dvije godine. Živio sam na ljebu i vodi, spavajući na tvrdom podu. Uslovi u zatvoru su bili katastrofalni. Zatvor, (mislio je na zloglasnu Glavnjaču), je bio jedan od najstarijih u Evropi, sagradili su ga Turci kada su prvi put došli u te krajeve. Na kraju, nakon velike patnje i muke, uspio sam da pobjegnem iz zatvora, uz pomoć mojih prijatelja, prije svega Radića, hrvatskog lidera koji je kasnije ubijen u beogradskom Parlamentu”.

Janko Brajović je prijateljstvo sa Stjepanom Radićem ovjekovječio modelirajući bistu velikom hrvatskom političaru. Brajović i Radić su dijelili isto političko mišljenje o kraljevini Jugoslaviji, bili su protivnici ujedinjenja i javno se suprostavljali srpskoj hegemoniji. Prijateljstvo njih dvojice je značajan segment u raskošnom mozaiku crnogorsko – hrvatskih odnosa i bilo bi veoma značajno saznati gdje se sada nalazi bista Stjepana Radića koju je izvajao Janko Brajović.

A kakav je bio umjetnik govore njegova djela rasuta širom svijeta. Monumentalna statua Isusa Hrista, visoka 2 m i 70 cm, koju je krajem 1925. godine uradio u svom studiju u Noting Hilu u Londonu, uzdigla je Janka Brajovića u sam vrh svjetske vajarke umjetnosti. Brajović je u Londonu, 1926, modelirao bistu dr Ronalda Rosa dobitnika Nobelove nagrade za medicinu. Poprsje indijanskog poglavice Jolaće iz države Vašington jedno je od najcijenjenijih djela Janka Brajovića. Prvi put predstavljeno je javnosti na prestižnoj izložbi britanske Kraljevske akademije umjetnosti. Sada se nalazi u zbirci galerije Tejt u Londonu i može se vidjeti samo uz specijalnu dozvolu. Posljednji put bila je javno izložena u toj galeriji 2004. godine na čuvenoj izložbi „Glava uz glavu” kada je izloženo 40 najboljih bisti na svijetu. U Londonu je zmeđu ostalih napravio skulpturu kraljice Aleksandre i bistu velikog irskog slikara impresionizma Džona Leverija. U Havani, u

zgradi Kubanske akademije nauka, nalazi se bista u bijelom mermeru revolucionara i nacionalnog korifeja Hose Martija. Aplicirajući na javni konkurs vlade Meksika Brajović je dobio ugovor da izradi spomenik generalu Alvaru Obregonu, bivšem predsjedniku Meksika. Za vrijeme svog boravka u toj državi, izradio je i poprsje Hoze Mora del Rija, nadbiskupa katoličke crkve Meksika. U Panami je uradio nekoliko djela među kojima i spomenik Luisa panamskog revolucionara i borca za nezavisnost od Španije. U San Francisku je uradio bistu republikanskog guvernera Kalifornije Džejmsa Rolfa a u Indijani Kloda Bouersa, diplomate i političara demokratske provenijencije. U Los Anđelosu je modelirao poprsje Bihajmera predsjednika Akademije muzike dok je u Njujorku ovjekovječio američkog nadbiskupa Monsinjora Patrika Šidvika. Za vrijeme boravka u Vašingtonu, Brajović je uradio kip Nikole Tesle. Poznato je da je crnogorski vajar uradio bistu Mersijera belgijskog kardinala u Rimokatoličkoj crkvi i istaknutog naučnika. Autor je i najstarije biste Petra II Petrovića Njegoša. Takođe više puta je modelirao crnogorski kraljevski par. Poznate su biste kralja i kraljice, zatim statua Nikole I na konju i statua kraljice Milene u sedećem položaju. Tragična sudbina crnogorskog naroda tokom Velikog rata i gubitak državne nezavisnosti inspirisala je vajara da umjetnički prikaže napuštanje rodne grude i ognjišta velike grupe ljudi, koji simbolizuju sve slojeve crnogorskog društva. Djelo je modelirano u formi reljefa i umjetnik ga naziva *Zbjeg*. Bista Geri Mekgira, gradonačelnika kanadskog grada Vankuvera u Britanskoj Kolumbiji, posljednji je poznati rad Janka Brajovića izložen u javnom prostoru. Brajović je umro u Vankuveru 1948. godine.

Kultura šećanja je temeljna komponenta kulture jednog naroda i njegove svjesnosti o potrebi očuvanja sopstvenog identiteta. Iako je bio prvi međunarodno priznati vajar iz Crne Gore, Janko Brajović je do skora u svojoj domovini bio zaboravljena ličnost. Nema ga u literaturi, likovnim leksikonima, nepoznat u novim umjetničkim krugovima. Zaboravljeni umjetnik i patriota Janko Brajović je drastičan primjer posljedica djelovanja okupatorske metode brisanja crnogorske nacionalne memorije između dva svjetska rata.

Obaveza današnje Crne Gore je da na taj period bači nove snopove svijetla usmjerene na skrivene i zatomljene stranice svoje istorije, i tako učini vidljivim i razumljivim događaje i ličnosti koji su svojim djelovanjem i žrtvom doprinijeli da danas Crna Gora bude ono što jeste, svoja na svome.

Šest decenija nakon smrti Janka Brajovića Crna Gora je obnovila svoju državnu nezavisnost uz značajnu podršku crnogorskih iseljenika širom svijeta. Referendumska pobjeda, 21. maja 2006. godine, zasluga je, ne samo savremenika i direktnih učesnika tog istorijskog događaja, već i svih onih koji su se za nju zalagali od prvog dana nasilnog i nedemokratskog ukidanja državnosti Crne Gore. Poseban pijetet zaslužuju odvažni čuvari nade u vaskrsnuće slobodne Crne Gore, koji su živjeli i djelovali van njenih granica, boreći se protiv nacionalne demencije u čiji je ambis crnogorski narod gurnut tokom i nakon Velikog rata. Jedan od tih čuvara nade bio je crnogorski rodoljub i svjetski umjetnik Janko Brajović.